

A MEZŐVÁROSI ELŐLJÁRÓK FELADATKÖREIRŐL ERDÉLY HÉT VÁRMEGYÉJÉBEN (1540–1600)**

Kulcsszavak: *mezőváros; magisztrátus; önkormányzat; bíraskodás; oklevél-kiállítás*

A mezővárosok – elnyert kiváltságaik és mentességeik alapján – már a középkorban a városokhoz képest kisebb mértékű függetlenségnek örvendtek. Ennek az önállóságnak alapvető intézménye a döntéseket hozó, oklevéladási joggal és saját pecséttel rendelkező tanács volt. A jelen vizsgálat tárgyát képező, a hét erdélyi vármegyében fekvő (Kolozs, Torda, Fehér, Küküllő, Hunyad, Belső-Szolnok, Doboka) oppidumok vezető testületeinek feladatai között is kiemelt helyet foglalt el saját okleveleik és misszilizseik kiállítása, illetve a jegyzőkönyvek vezetése. Ezek az írott emlékek az előljárók igazságszolgáltatási, igazgatási és gazdasági (ingatlanforgalmi, pénzügyi) tevékenysége során keletkeztek, ugyanakkor ezek tekinthetők az önkormányzatok működésének alapvető, illetve sok esetben egyedüli forrásainak.

A jelentősebb mezővárosok esetében nagyobb mennyiségű és változatosabb írott források maradtak fenn, és ez a tény a városvezetőség szélesebb jogkörét, nagyobb önállóságát bizonyítja. Ezeknek az előljáróknak (bíró, belső és külső tanács) feladatkörét összetettség jellemezte, melyet a királyi városok mintájára a helyi körülmények és a szokásjog szerint alakítottak ki. Az előljárók egyik legfőbb kötelessége az adó kirovása és felszedése volt, erről viszont nem maradtak fenn adatok. Az adóval kapcsolatos egyéb teendőikről is keveset tudunk. 1555-ben például Bánffyhunyard nevében két esküdt polgár a szokott tizedösszeget, 80 forintot fizetett a váradi püspöknek.¹ A mezővárosok közös javainak kezelése és védelme is fontos feladatnak számított, gondolunk itt elsősorban a közös földek évente történő felosztására a lakosok között. A Vizaknán² lakó nemeseknek sem szántóföldjük, sem rétjük, sem kaszálójuk

* Szász Anikó (1976), PhD, történész, tudományos munkatárs, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jakó Zsigmond Kutatóintézete, Kolozsvár, szasz.aniko@eme.ro

** Jelen tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei (1326–1590)*. Mut., jegyz., reg. BOGDÁNDI Zsolt. EME, Kvár, 2018 (Erdélyi Történelmi Adatok X. 1 – a továbbiakban KmFJkv). I. 39. sz.

2 A Fehér vármegyei Vizakna a Viza nevű patak mentén fekszik, a mezőváros neve valószínűleg a patak elnevezéséből alakult ki.

nem volt, ezért 1583-ban a vajda elrendelte, hogy a kamarás, a bíró és a polgárok mindegyiknek minden fordulóban 12 hold szántót tartozzanak adni, rétet pedig annyit, amennyi egy polgárnak is jutott, mely földek után a nemesek a papnak tizeddel tartoztak, censust és egyéb adót azonban nem fizettek.³ Désen a bíró minden évben a nemeseknek is osztott földet a közösből, azonban a század végén, a polgárok és nemesek közötti konfliktus miatt, a bíró nem akart nekik is adni. 1598-ban ugyanis a dési nemesek arról panaszkodtak, hogy a korábbi szokásnak megfelelően a mentesített házaik után már nem kaptak a közös földekből és erdőkből. A fejedelem a kérés teljesítésére utasította a magisztrátust.⁴ Szintén a belső tanács hatáskörébe tartozott az utak, hidak, gátak, porgolátok (a szántóföldeket védő kerítések) építése, éjszakai őr állítása, a közös és a tilalmas erdők felügyelete. Désen, Vizaknán és Tordán ismerünk erre vonatkozó adatokat.⁵

Az ingatlanforgalom ellenőrzése, a végrendeletek és szerződések hitelesítése is a tanács feladata volt. A mezőváros által kiállított oklevelek nagy része ingatlanforgalommal kapcsolatosak.⁶ Míg a kisebb ügyekben tett bevallásokat és a bírósági tárgyalásokat a heti rendszerességgel megtartott egy vagy több ülésnapon, illetve kevéssel azután foglalták írásba, addig a fontosabb, örökérvényű egyezséget tartalmazó okleveleket meghatározott ünnepnapokra, azaz pecsételőnapokra keltezték. Az adatok alapján valószínűsíthető, hogy a nagyobb mezővárosokban a tanács évente egy vagy több pecsételőnapot tartott, ekkor a városházán vagy a piactéren összegyűlt magisztrátus és a lakosok jelenlétében felolvasták és – amennyiben ellentmondás nem történt – megpecsételték az oklevelet.⁷

3 *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1222–1599)*. Mut., jegyz., reg. BOGDÁNDI Zsolt–GÁLFI Emőke. EME, Kvár, 2006 (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1 – a továbbiakban ErdKÁPJkv). I. 345. sz.

4 A Román Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Osztálya [Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale ale României] (a továbbiakban RNLtK), Dés város levéltára (a továbbiakban Dés v lt), nr. 258.

5 Dés: Dés v lt, nr. 246. – Vizakna: ErdKÁPJkv I. 345. sz. – Torda: 1581. augusztus 30. *Erdélyi királyi könyvek*. DVD. Szerk. GYULAI Éva. Bp., 2005 (a továbbiakban ErdKirKv DVD). XVII. 43^r–44^r; Szász Anikó: *A nemesek jogi helyzete az erdélyi városokban és mezővárosokban Báthory Zsigmond korában = A Báthoriak kora (A Báthoriak és Európa)*. Szerk. DÁM László–ULRICH Attila. Jóna András Múzeum, Nyírbátor, 2008. 126–136.

6 Például 1599. május 29-én kelt oklevelében Torda magisztrátusa bizonyította, hogy két polgár özvegyei a településben levő, csaknem teljesen elpusztult kőházukat az ahhoz tartozó udvarral, kerttel, telekkel és földekkel együtt, szavatosság vállalása mellett, részint aranyforintban, részint pedig ezüstben, illetve kis garasban felvett 250 forintért örökre eladták Szilvási András deák polgárnak, a sókamara számtartójának. *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei 1569–1602*. I. 1–3. Mut., jegyz., reg. FEJÉR Tamás–RÁCZ Etelka–SZÁSZ Anikó. EME, Kvár, 2003–2005 (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1–3 – a továbbiakban ErdKirKv). I/3. 1670. sz.

7 LAKATOS Bálint: *Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon, 1301–1526*. MTA BTK TTI, Bp., 2019 (Magyar Történelmi Emlékek).

A közös tulajdont képező javakat a mezőváros polgárai csak mindkét tanács és a közösség beleegyezésével nyerhették el vagy vásárolhatták meg. 1530-ban például a tordai magisztrátus, a külső tanács és a közösség adományozta a mezőváros malomhelyét egy polgártársuknak, hangsúlyozva, hogy döntésüket régi jogaik alapján hozták meg („authoritate iuris nostri patronatus, qua a divis regibus praedecess[or]is nobis datis et concessis fungimur”).⁸ Hasonlóan jártak el később is (1549, 1559, 1567).⁹ A külső tanács néha felülvizsgálta, és alkalomadtán megvétózta a magisztrátus döntéseit a település közös vagyonát illetően. 1588. február 25-én Csipkés Péter, az ötven tagú tanács egyik tagja (iuratus civis e numero quinquaginta electorum patrum), Torda lakosai nevében amiatt tiltakozott, hogy 1568-ban a mezőváros bírái és esküdtjei néhai Óragyártó Ferenc enyedi polgár és anyja, néhai Kovács Gergely tordai lakos özvegye, Márta kérésére, a közösség beleegyezése nélkül és a település kárára, egyezséget kötöttek egy Torda piacterén levő kőház bizonyos része felől. Ugyanakkor a szerződést és az arról esetleg kiállított levelet minden részében semmisnek nyilvánította.¹⁰

Ha nemes akarta megvenni polgár, sóvágó vagy zsellér javait, esetleg a közös földek egy darabját, akkor ki kellett kérnie a tanács engedélyét, s előfordult, hogy az megtagadta az elidegenítést. Ilyen esetről olvashatunk egy 1578-as oklevélben, mely szerint Szamossi Péter, a huszti vár gyalogoskapitánya házat vett Désen néhai Dobó Lukács polgártól, de a vásárlást az előljárók a mezőváros egyhangú akaratából („ex consensu et unanimi voluntate dicti oppidi”) a köztehveriselés miatt megakadályozták, és a pénzt visszaadták. Végül mégis engedélyezték, miután a kapitány megígérte, hogy házat soha nem mentesíti a census és más adók alól, és mindenben aláveti magát az előljárók akaratának.¹¹ 1595-ben Szász Boldizsár bíró és két esküdt az egész Kolozs mezőváros nevében amiatt tiltakozott, hogy Ajtoni István nemes, a kolozsi sókamara számtartója megneemesített egy házat Kolozson. A házat végül megvették a nemből.¹² Az 1570–1580-as években a dési városvezetőknek több nemes tett adózásra vonatkozó ígéretet ingatlanvétel kapcsán.¹³ Egy nemes és egy polgár közötti

Adattárak); Szász Anikó: *Mezővárosi írásbeliség és oklevélkiállítás hét erdélyi vármegyében (1540–1600)*. Erdélyi Múzeum LXXXIV(2022). 1. sz. 19–30.

8 MNL OL, F 25 – A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Miscellanea (a továbbiakban F 25), 1, fol. 29–45., nr. 8. Az átírást végző jegyző a keretoklevélbe bemásolt 21 darab oklevélszöveget megszámozta, mi is e sorszámok szerint idézzük őket.

9 Uo. nr. 15, 16, 18.

10 KmFJkv I. 669. sz.

11 Dész v lt, nr. 197, 202.

12 MNL OL, F 15 – A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Protocolla (a továbbiakban F 15), X., 327^{r-v}.

13 1580, 1584: Dész v lt, nr. 206, 214. Utóbbit közölte: SZABÓ T. Attila: *Adatok Temesvári János déák oklevelezéséhez*. Magyar Nyelv 57(1961). 100–101.

másik adásvételi szerződésből kiderül, hogy az ingatlant előbb felkínálták megvételre a lakosoknak, majd ha senki nem jelentkezett, a bíró engedélyt adott a nemesnek annak megvételére.¹⁴ Désen és Tordán is van példa rá, hogy az előjárók saját településükön földterületet adományozhattak. 1549-ben Torda pusztá halastavát örökre az egyik korábbi bírónak, Mike Jánosnak adományozták.¹⁵ Désen egy nemes a közös földekből kapott örökre egy darabot.¹⁶ A magisztrátusnak ellenben nem volt joga beleszólni egy nemesi vagy közvetlenül kincstári tulajdonban lévő, dési ingatlanok birtokjogi kérdésébe, az ilyenek iktatásán általában csak tanúként volt jelen.¹⁷

A mezővárosok elővételi jogáról még fennmaradt néhány adat. 1525-ben Kalmár Péter széki esküdt polgár a mezőváros nevében tiltakozott amiatt, hogy néhai Gyulai István deák dési kamaraispán a széki Kodori-tó nevű halastavat megvásárolta a Kodori családtól, majd a település tudta nélkül a dési ágostonosokra hagyta, holott a szomszédság jogán őket illette volna az meg, továbbá, hogy az iktatáskor sem hívták őket oda.¹⁸ 1588-ban váradjai Kovács Pál nemes azt vallotta, hogy régebben egy kőházat vásárolt Torda mezőváros főterén, a sókamara házával átellenben, a vármegye jegyzője, János deák házában szomszédságában. Később a házat felajánlotta megvételre szomszédjának, Szalai Balázsnak, akivel a vételár felől meg is egyezett, de az a kikötött időpontig nem fizetett. Később kiderült, hogy a település bírójának és esküdtjeinek elővételi joga volt (*iudex et iurati cives eiusdem oppido Torda habeant ius anticipandae redemptionis cuiusvis haereditatis in eodem oppido... ante alios privates emptores*), így végül a központi helyen lévő házat tartozékaival együtt 290 forintért a mezővárosnak adta el.¹⁹

Az előjárók védelmezték a mezőváros adózó polgárainak kiváltságait, és főként a vagyonos réteg érdekeit más társadalmi csoportokkal szemben is. Ezek közé sorolhatjuk a bentlakó nemesi rendet, de néhány mezőváros (Torda, Dés, Vizakna, Kolozs, Szék, Désakna) esetében a kötelezettségek alól nagyrészt mentesített és ezért különálló csoportot alkotó sóvágókat is. A magisztrátus tagjai ellenőrizték és számonkérték, hogy jogállásuknak megfelelően teljesítik-e a mezővárosi terheket (szolgáltatásokat és adókat), és igyekeztek rendezni a velük előforduló konfliktusokat. Mivel gyakran nem sikerült egyezségre jutni velük, panaszukkal a fejedelem elé járultak. 1553-ban

14 1579: Dés v lt, nr. 205.

15 F 25, 1, fol. 29–45, nr. 18.

16 1582-ben az előjárók örökre Buda Jánosnak adtak egy tövises földdarabot, miután a kedvezményezett ígéretet tett, hogy a földterületet kitisztítja. Dés v lt, nr. 209.

17 Például, amikor 1576-ban Buda Jánost beiktatták dési nemesi udvarházába, az eljáráson tanúként jelenlévők között elsőként a bírót és két esküdtet soroltak fel. Dés v lt, nr. 194.

18 *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. I–II. Kivon., bev. JAKÓ Zsigmond. Akadémiai, Bp., 1990 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17 – a továbbiakban KmKonvj). II. 4111. sz.

19 ErdKápjkv I. 588. sz.

például vita alakult ki a dési sóvágó rend és a magisztrátus között az előbbieik bírójának jogkörei kapcsán. Abban az évben ugyan sikerült megegyezniük,²⁰ 1594-ben azonban már kénytelenek voltak Báthory Zsigmond fejedelemhez fordulni kiváltságaik és érdekeik védelmezése érdekében. Lőrinc deák dési bíró és Vas Kelemen esküdt polgár Tordán elpanaszolták, hogy a dési fejedelmi sókamarához tartozó sóvágók közössége, azok előljárói elfelejtették, illetve meg is szegték a régi időkben közöttük és a mezőváros előljárósága között megkötött egyezséget. A sóvágók bírása és dékánjai csak egy forintig bíraskodhattak, a nagyobb ügyek a magisztrátusra tartoztak volna, de a sóvágók előljáróinak „merészsége” odáig fajult, hogy ezekben is ítéleztek. A fejedelem egyeztetett a tordai sókamarással, János deákkal és Torda városvezetőivel is, majd elrendelte egyfelől a sókamarásoknak, másfelől a sóvágók bírójának és dékánjainak, hogy az egyezséget tartsák be, vagyis a nagyobb ügyek elbírálását hagyják a mezőváros előljáróira.²¹ A dési magisztrátusnak a helybéli nemesseggel szembeni próbálkozásai azonban többnyire sikertelenek voltak, és 1585 után a vizzályból már hosszú pereskedés alakult ki a fejedelmi táblán.²² A polgárok és nemesek érdekeinek összeütközése más mezővárosokban (Dés, Torda, Vizakna, Enyed, Kolozs, Abrudbánya) is bizonyítható. A források alapján megállapítható, hogy a nemesek tömeges beköltözése a mezővárosokba általános jelenség volt a 16. század második felében. A konfliktus oka alapjában véve az volt, hogy a mezővárosokban lakó nemesek személye és telke kikerült a polgárok által közösen viselt terhek fizetése alól.²³

Szintén az adózó polgárok érdekeinek védelmét tükrözik a magisztrátusok által a céhek részére kiállított oklevelek. Az enyedi előljárók által 1524-ben kiadott, a mezőváros nagyobb pecsétjével ellátott oklevélben a belső tanács (melynek tagjait név szerint is felsorolták) jóváhagyta településük fazekascéhének felállítását, és megerősítette annak rendtartását. Oklevelüket 1584-ben Báthory Zsigmond is megerősítette.²⁴

Az előljáróknak a vásárok tartásával kapcsolatos feladataira kevés adatunk van. 1585-ben a dési nemesek arról panaszkodtak Báthory Zsigmondnak, hogy az előljárók megtiltották nekik az árusítást a (szombaton tartott) hetivásárokon.²⁵ Báthory Kristóf 1578-as okleveléből pedig kiderül, hogy a dési „bírák” a borfogást a sokada-

20 Dés v lt, nr. 149.

21 Uo. nr. 243. Az oklevelet Báthory Gábor is megerősítette 1608-ban. Uo. nr. 305

22 Uo. nr. 215, 216, 219, 220, 221, 228, 246, 248, 255, 256, 260.

23 Szász Anikó: *Gesellschaftliche Konflikte im Siebenbürgen des 16. Jahrhunderts. Das Beispiel des Marktfleckens Desch (1541–1600)*. Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie 34(2019). 25–41.

24 ErdKirKv I/3. 35, 578. sz.

25 1585. szeptember 25. Dés v lt, nr. 218.

lom idején kezdték el.²⁶ 1525. december 2-án Szapolyai János erdélyi vajda Déva királyi mezőváros előjáróinak kérésére megengedte, hogy minden évben Fülöp és Jakab apostolok, Lukács evangélista és Mária Magdolna napján sokadalmat, szerdánként pedig hetivásárt tartsanak. Az oklevélszövegben azt is előírták, hogy a castrum és oppidum mindenkori várnagyai, vicevárnagyai és udvarbírái nem szólhatnak bele a vásárok irányításába és felügyeletébe, hiszen az a mezőváros előjáróinak a feladata volt.²⁷

A városvezetés ellenőrizte a bor árusítását is, hiszen a bor fontos bevételi forrása volt a szőlősgazdáknak, azaz a gazdagabb polgároknak. Désen és Désaknán egy 1559-es határozattal a mezőváros közössége limitálta az idegen borok értékesítését: senki nem vihetett be idegen bort a szüret első napjától addig, amíg a város bortartaléka nem csökkent tízhordónyira, továbbá a bevitt bornak el kellett fogynia a következő szüretig, és azután sem tartalékolhatták azt titokban.²⁸ 1578-ban Dész egy újabb kiváltságot kapott. Báthory Kristóf engedélyezte a borfogást, úgy, hogy évente kéthárom napig senki nem árulhatta saját borát, hanem csak az oppidum javára lehetett bort kimérni.²⁹ 1585-ben a dési nemesek abban reménykedtek, hogy a borfogás alól mentességet nyerhetnek a vajdától, akinek elpanaszolták, hogy a városvezetőség még a helyi boraik árusítását is megtiltotta. Válaszul Báthory Zsigmond arra utasította az előjárókat, hogy a nemesek ellen elkövetett jogtalan eljárásokkal hagyjanak fel.³⁰ A borfogással kapcsolatos konfliktusokról beszél egy 1594-es vallatás is,³¹ melyből kiderül, hogy ebben a kérdésben a tanúk nem voltak egy véleményen. Amikor egy nemes „borfogáskor bort kezdett, a városbeli embernek nem szabad volt benne vinni”. „Az borfogáskor tudom, hogy az nemeseknek nem volt szabad borth kezdeni, más az, hogy ha kezdet is, hát az várost az bírák eltoltatták róla és nem volt szabad hordani, merh ha ki-ki vit volna is, az város őrzők elvötték tőlök és megitták.” Ha nemesek borfogáskor kezdtek bort, akkor a városiak „nem horták, hanem csak vidéghbeli emberek ittanak rajta és sóvágók”. Amikor Szilágyi Mihály nemes bort kezdett borfogáskor, a városbeliek nem mertek bemenni, sem vinni belőle, hanem a sóvágókkal itatta meg. Mások szerint viszont borfogáskor nem volt szabad árulni se városi, se külső bort, csak ha a „város számára megvették”. Ha a nemes ilyenkor kezdett bort, akkor azt a „bort őrző” elvette, és a nemesnek 12 forint bírságot kellett fizetnie. A „város szolgálja” azt vallotta, hogy ha a nemesek kezdtek is bort borfogáskor, nem volt

26 MNL OL, P 2269 – Családok, testületek és intézmények levéltárai, K. Papp Miklós hagyatéka (a továbbiakban P 2269), 6. doboz, nr. 15.

27 ErdKirKv DVD XXIII. 195^v–196^v. 1531-ben a rendelkezést királlyá választása után megerősítette. ErdKirKv DVD XXIII. 195^v–196^v.

28 Ezt Izabella királyné is megerősítette még ugyanabban az évben. Dész v lt, nr. 171, 173.

29 1578. május 12. P 2269, 6. doboz, nr. 14.

30 Dész v lt, nr. 218.

31 Uo., nr. 246.

szabad árulniuk, ugyanis a bíró azt parancsolta neki, hogy ha ilyet lát, foglalja le és vigye a bíró házához.

A tordai nemesek nem vihettek be a városba máshonnan származó bort, kivéve, ha a bíró megengedte. Vizaknán viszont mindenki engedélyt kapott a bor kimérésére bizonyos összeg kifizetése ellenében, mivel a mezővárosnak nem volt szőlőhegye.³² 1579-ben az enyedi előljárók is megtiltották az idegen borok árusítását a településen, de borhiány esetén a bíró és az esküdtek külön engedéllyel lehetővé teheték azt.³³ Marosújíváron is a magisztrátus feladata volt a borkiméréssel kapcsolatos szabályok betartatása. Itt vita alakult ki az adófizető lakosság és a sóvágók között a borkimérés joga miatt. 1584-ben a vajda az előbbieket jogainak védelmében adott ki oklevelet. Eszerint a Fehér vármegyei mezőváros előljárósága panaszt tett arról, hogy jöllehet régi szokásuk, illetve a hajdani magyar királyoktól nyert engedélyük alapján településük évi vásárain bort csak a mezőváros közösségének hasznára mérhettek – a polgároknak és a sóbányászoknak ugyanis ez tiltva volt –, a sóvágók mégis maguknak követelték vásárok idejére a borkimérés jogát, és saját boraikat kínálták eladásra. Ezért a magisztrátus kérésére a vajda megengedte, hogy, szokásuknak és szabadságuknak megfelelően a vásárok idején bort az elkövetkezőkben is csak a mezőváros közösségének javára mérhettek ki, és megtiltotta a sóvágóknak és polgároknak a borkimérést.³⁴

A városvezetőknek egy másik fontos feladata volt a mezőváros kiváltságainak és jogainak védelme más településekkel és intézményekkel szemben, ugyanakkor a bizonyító oklevelek beszerzése, illetve őrzése is. Számos olyan oklevél maradt fenn, melyek az ezekkel kapcsolatos erőfeszítésekről adnak hírt. 1552-ben Ferdinánd király Désakna mezőváros előljárói és sóvágói kérésére megerősítette Mátyás király 1478. augusztus 7-én kelt oklevelét arról, hogy az említett sóvágókat mentesítette mindenféle adó és a hadba vonulás terhétől.³⁵ 1471-ben szintén Mátyás király Kolozs mezővárost – korábbi oklevelét érvénytelenítve – kivette Kolozsvár joghatósága alól, és visszaállította korábbi joghatóságát, illetve szabadságait.³⁶ Később az előljárók többször is kérték e privilégium megerősítését (1473, 1532, 1552, 1589).³⁷ Szászrégen két jelentős 16. századi privilégiumának megerősítése ügyében is saját magisztrátusa intézkedett. Az egyikből kiderül, hogy az előljárók és a lakosok panaszt emeltek I. Ferdinánd magyar király előtt, hogy jöllehet Mátyás király ideje óta azzal a kiváltsággal rendelkeztek, hogy a nagyobb perek esetében a mezőváros szenátusának ítéleteit csak Beszterce város előljárói előtt lehetett megfellebbezni, ennek ellenére az erdélyi

32 Torda: 1581. augusztus 30. ErdKirKv DVD XVII. 43^r–44^r; Vizakna: 1583. június 27. ErdKirKv I/3. 288. sz.

33 KmFJkv I. 195. sz.

34 ErdKirKv I/3. 467. sz.

35 KmFJkv I. 36. sz.

36 ErdKirKv I/3. 20. sz.

37 Uo. 21, 37, 45, 1130. sz.

vármegyei előljárók saját törvényszékük elé idézik őket. Válaszul 1553. május 9-én Ferdinánd utasította a vármegyei tiszteket a kiváltság tiszteletben tartására, azzal a pontosítással, hogy az említett perek előbb Beszterce város előljárói, majd onnan a Szász Universitas ítélőszéke elé fellebbezhetők.³⁸ Ferdinándnak másik, 1554. október 31-én kelt okleveléből nem csupán arról értesülünk, hogy az elveszett privilégiumlevelek pótlása a magisztrátus kötelessége volt, hanem arról is, hogy azokat a polgármester saját házában őrizte. Ebben Régen mezőváros előljárói és lakosai kiváltságaik megerősítését kérték, miután bemutatták neki Kendi Ferenc és Dobó István erdélyi vajdák két oklevelét az erre vonatkozó tanúvallatásokról. Az utóbbiakból kiderül, hogy a polgármester házában egy ládában őrzött régi privilégiumleveleiket gonosztevők ládástól elvitték, és azóta sem kerültek elő. Válaszul Ferdinánd megerősítette három kiváltságukat: a mezőváros polgárai szabadon vásárolhatnak és adhatnak el helybeli házakat, továbbá áttelepedhetnek más földesúr szászrégeni részbirtokára, ugyanakkor az oppidum területére került állatok nyomát nem kötelesek kiadni.³⁹

Désen is a magisztrátus tagjai jártak el az ehhez hasonló ügyekben. Mivel Fráter György bizonyos rendeletei csorbították a désiek régi kiváltságait, I. Ferdinándhoz fordultak panaszaiikkal. Ő 1552-ben megerősítette a dési sóvágók és sószállítók régi kiváltságait, visszaadta, és egyúttal az adó alól újra mentesítette a város tíz sátoraljnyi cigány közösségét⁴⁰ (akiket korábban Fráter György Désről a szamosújvári várhoz rendelt). 1553-ban megerősítette a mezőváros és a sókamara kiváltságait, 1554-ben pedig a 14. században elnyert szabad betelepedés jogát.⁴¹ Dés előljárói Báthory András vajdához, Petrovics Péter helytartóhoz,⁴² Izabella királynéhoz,⁴³ az 1560-as években János Zsigmondhoz járultak jogorvoslat vagy újabb kiváltságok kérelmével.⁴⁴

38 Az 1553-as privilégiumukat 1566-ban II. János, 1597-ben Báthory Zsigmond, 1625-ben Bethlen Gábor, 1632-ben I. Rákóczi György, 1654-ben pedig II. Rákóczi György is megerősítette. ErdKirKv DVD XXIX. 302–309.; Bethlen Gábornak a korábbi megerősítéseket is tartalmazó 1625-ös oklevele megtalálható: ErdKirKv DVD XV. 13'–16', valamint egy 1756-os átiratban is: RNLTk, Bánffy család levéltára, 2. sorozat, 2. alsorozat, fasc. KK., nr. 19; Gernot NUSSBÄCHER: *Din istoria culturală a Reghinului în evul mediu* = Uő: *Din cronici și hrisoave. Contribuții la istoria Transilvaniei*. Kriterion, Buc., 1987. 131–132.

39 Szász Anikó: *Szászrégen mezőváros 1540–1600 között* = *Arte et ingenio. Tanulmányok Kovács András hetvenötödik születésnapjára*. Szerk. GÁLFI Emőke–KOVÁCS Zsolt–P. Kovács Klára. EME–ELKH BTK TTI, Kolozsvár–Bp., 2021. 698–699.

40 A sóvágókhoz hasonlóan, a cigányok is a sókamarának szolgáltak, és nem adóztak.

41 Dés v lt, nr. 145, 146, 147, 150, 154, 157. Dés mellett Désakna neve is szerepel a kiváltságlevelekben.

42 Vámmentesség (1552: Dés v lt, nr. 147); bíraskodási kiváltság (perbe fogás csak saját bírójuk előtt), a cigányok adómentessége (1556: uo. nr. 162, 163).

43 Bíraskodási kiváltság (nem perelhetők a vármegye törvényszéke előtt, 1557: uo. nr. 167); a cigányok adómentessége (1557: uo. nr. 168); borkimérés limitációja (1559: uo. nr. 173)

44 Vámmentesség (1560), a nemesek kötelezettségeinek szabályozása (1564), jogsértések orvoslata (1567, 1568). Uo. nr. 174–177. 1569-ben megerősítette Mátyás király privilégiumát,

1571-ben Báthory István a désieket minden kiváltságukban megerősítette (de nem sorolta fel ezeket).⁴⁵ Több dési kiváltságlevél maradt fenn Báthory Kristóf és Zsigmond idejéből is.⁴⁶

1569-ben Torda bírójának és esküdt polgárainak panaszára – mely szerint, jóllehet őket már a korábbi magyar királyok mindenféle vám fizetése alól mentesítették, újabban azonban bizonyos személyek Ferdinándtól, valamint más magyar királyoktól kapott engedélyükre hivatkozva ezek fizetésére kötelezték őket – János Zsigmond a mezőváros lakosait Magyarország és Erdély területén valamennyi vám fizetése alól örökre felmentette.⁴⁷ 1570-ben a görgényi királyi várhoz tartozó Petele nevű mezőváros villicusa, Gereb Johann és esküdt polgára, Goczman Gregor – a mezőváros közösségének a nevében is – bemutatott János Zsigmondnak egy bevalló- és bizonyságlevelet, mely szerint az egykori magyar királyok által biztosított kiváltságuk értelmében a mezővárosuk területére került lopott állatok és holmik nyomát nem kell kiadniuk a szomszédoknak, de kötelesek megengedni, hogy azokat az érdekeltek maguk szabadon kereshessék és visszaszerezzhessék. E kiváltságukban a király is megerősítette őket.⁴⁸ 1592-ben Báthory Zsigmond erdélyi vajda Vizakna előljáróinak kérésére megerősítette a mezővárost az elődjei által adományozott szabadságaiban, kiváltságaiban és szokásaiban.⁴⁹

A magisztrátus másik fontos feladata az volt, hogy képviselje az egész közösség és az egyes polgárok magánjogi igényeit más településekkel vagy hatóságokkal szemben a vajdai, később a fejedelmi ítélőszéken, illetve a magasabb egyházi bíróságon. A dési lakosokat nem lehetett a vármegyei törvényszék elé állítani, eljárást ellenük a dési bíróságon vagy a táblán lehetett kezdeményezni. Sok ügyvédvalló oklevél maradt fenn (ezeket a kancellária vagy a kolozsmonostori hiteleshely állította ki), de feltehető, hogy az előljárók nem mindig fogadtak prókátort, hanem maguk jártak el a különféle ügyekben. 1552-ben a dési magisztrátus eljárást indított Torda mezőváros előljárói előtt bizonyos aranykúti jobbágyságok ellen három dési lakos meggyilkolása miatt, majd az ügyet a vajdai ítélőszékre fellebbezte. A pert azonban elveszítette, és bírságot kellett fizetnie.⁵⁰ 1554-ben Was László kincstartó eljárást indított a désiek ellen

melyben az utóbbi a mindenkori plébánosnak évi 1000, az iskolamesternek pedig 400 kő-sót utalt ki a dési sókamarától. Eredetije: Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára, Kolozsvár, Dési Református Egyházközség levéltára, C, 2, 27.

45 Ds v lt, nr. 180.

46 Borfogás (1578: P 2269, 6. doboz, 14–15; Ds v lt, nr. 200); adó elengedése három évre (1591: Ds v lt, nr. 231); sószállítók kiváltságai (1591: uo. nr. 328; ErdKirKv I/3. 1623. sz.); sóvágók jogai (1594: uo. nr. 243); sószállítók búzajövedelme (1599: uo. nr. 262)

47 ErdKirKv I/1. 185. sz.

48 Uo. 254. sz.

49 ErdKápjkv I. 903. sz.

50 Ds v lt, nr. 148, 151, 152, 153, 156, 160.

Bathay Máté ugocsai főesperes előtt, miután a désiek maguknak foglalták le a dési dézsma két quartáját, melyet Bornemissza Pál püspök a dési sókamara fenntartására utalt ki. A pervesztes désiek 15 nap haladékot kaptak eldönteni, hogy fellebbeznek-e az esztergomi érsek székéhez.⁵¹ A Dés és Somkút közötti határ miatt is a tábla előtt folyt eljárás 1572-ben. A somkútiak ugyanis, bírójuk irányításával, irtani kezdték a dési határból elfoglalt erdőt, a désiek tiltakozása ellenére.⁵² Szintén a táblán követelték vissza a nemesek a Désre letelepedett szökött jobbágyaikat, ilyenkor Dést gyakran a bíró képviselte.⁵³

Kolozs esetében is több adat maradt fenn. A mezővárosnak a szamosfalvi Mikola családdal volt hosszú ideig elhúzódó birtokvitája a szomszédos Oláhkara falu miatt. 1552-ben a kolozsiak panaszt emeltek a Mikolák ellen Ferdinánd előtt Karát illetően, amelynek lakossága állításuk szerint „már kezdettől fogva mindig” a kolozsi sókamarához „szolgált”, de az utóbbi években a néhai György barát elvette tőlük, és bizonyos összegért Mikola Lászlónak inskribálta.⁵⁴ A falunak a sókamarához való tartozását alátámasztja az is, hogy már 1459-ben vita alakult ki emiatt a mezőváros és a helybéli nemesek között.⁵⁵ Annyiban azonban pontosítani kell az oklevélben leírtakat, hogy már I. János király inskribálta Karát Mikola László alvajdának, 1539-ben Balassa Imre vajda állította ki az iktatási parancsot.⁵⁶ Ezt követően hosszú pereskedés indult közöttük. 1552-ben Mikola László Castaldo katonai helytartó bírósága elé, Tordára idézte a kolozsiakat.⁵⁷ Az utóbbiak elvesztették a pert, Kara a Mikola családé maradt. A kapcsolat a két fél között továbbra is ellenséges maradt. 1564-ben Mikola István Magyar János nevű jobbágját követelte vissza, aki a szomszédos Kara faluból a mezővárosba szökött. Amikor Mikola küldöttei kimentek, és beidézték Gyöngyös Ferencet, Kolozs bíróját, az utóbbi az összehívott sóvágókkal együtt fegyverekkel ellenállt. Az 1567-ben hozott ítélet szerint kötelesek voltak visszavinni a jobbágyot Mikolának, a kolozsi bírónak pedig 200 forintot kellett fizetnie, bírsággként pedig 3 márkát és 12 forintot.⁵⁸ 1578-ban Mikola Farkas Oláhkara birtok felét Báthory Kristóf erdélyi vajdának inskribálta,⁵⁹ annak másik felét pedig 1581-ben Miko-

51 Uo. nr. 158, 159, 161.

52 Uo. nr. 184.

53 Uo. nr. 230, 236; uo. nr. 201.

54 RNLtK, Jósika család hitbizományi levéltára, Középkori oklevelek (a továbbiakban Jósika cs. hitbiz. lt), nr. 50.

55 KmKonvJ I. 1391. sz.

56 MNL OL, F 17 – A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Cista Comitatum (a továbbiakban F 17), Com. Colos, M, nr. 55.

57 Jósika cs. hitbiz. lt, nr. 54.

58 RNLtK, Gillányi család levéltára, VI, nr. 1.

59 F 17, Com. Colos., M, nr. 49; KmFJkv I. 159. sz.

la Ferenc özvegye Báthory Zsigmondnak.⁶⁰ Mikola Farkas bevallásából megtudjuk, hogy régen Mikola László a birtok egészét I. Jánostól kapta, és *inscriptio* címén birtokolta, tőle ezen a jogon örökölték meg osztályos atyafiai, de az elmúlt években per indult Farkas és Kolozs között Kara birtok fele miatt. 1583-ban a mezőváros esküdt polgárai amiatt tiltakoztak, hogy Báthory Zsigmond erdélyi vajdát beiktatták Oláh-kara egészbirtokba, noha annak területe nincs körülhatárolva, hanem teljes egészében Kolozs mezőváros határában található, és lakosai is az ő területükből tartották el magukat (*possessio illa nullum limitatum, precisum et sequestratum habeat territorium, sed omnino intra veras metas et territorio dicti oppidi Kolos situm et aedificatum, incolaeque illius ex territorioque ipsorum vixerint*). Ezért a területet csak azon a jogon engedték át a karaiaknak, amely szerint azt eddig is – fizetség ellenében – használták.⁶¹ Amikor 1585-ben Kopácsi Ferenc kapta meg a birtokot, a kolozsiaiakra újra ellentmondtak az iktatásnak, de sikertelenül.⁶² 1591-ben Kopácsi hűtlensége miatt Báthory Zsigmond Oláhkarát Wesselényi Ferencnek adományozta, immár örökjogon. Az 1592-ben végrehajtott iktatáson, a szokással ellentétben, a kolozszi előljárók nagy számban jelentek meg (főbíró és nyolc esküdt polgár), és ellentmondtak az eljárásnak, kijelentve, hogy Oláh-kara területe Kolozshoz tartozik.⁶³ A vita későbbi alakulását nem ismerjük, de a fenti adatok mutatják, milyen szerepet játszottak az előljárók a peres eljárások intézésében és a mezővárosuk jogainak védelmében.

A magisztrátus a szökött jobbágyok ügyeiben is intézkedett. 1589-ben például Budai Katalin azt vallotta, hogy miután az ő sárdi birtokáról Tordára szökött örökös jobbágyát a mezőváros bírától és esküdt polgáraitól fejedelmi *mandatum*-mal visszakérte, megegyezés útján jobbágyát utódaival együtt 45 magyar forintért örökre felmentette a jobbágyi szolgálatok terhe alól.⁶⁴ 1583-ban ózdi Balátfy János – az országgyűlés szökött jobbágyokra vonatkozó végzése értelmében – jobbágyát visszakövetelte Ds előljáróitól, akik fejedelmi parancsra sem akarták őt visszaadni. Balátfy a település bírát és polgárait a vajda kúriája elé idézte, ahol egyezsége jutottak úgy, hogy a polgárok a jobbágyot bizonyos összeggel kiváltották földesurától.⁶⁵

A magisztrátus további kötelességei közé tartozott, hogy küldöttei révén tanúként legyen jelen a környékbeli iktatásokon.⁶⁶ Nagy számban maradtak fenn olyan iktatá-

60 KmFJkv I. 317. sz.

61 Uo. 390. sz.

62 F 17, Com. Colos., K, nr. 49.

63 F 17, Com. Colos., V, nr. 41.

64 KmFJkv I. 758. sz.

65 Uo. 424. sz.

66 Például amikor 1590 novemberében beiktatták néhai Csáky Gábor özvegyét és gyermekeit Krakkó mezővárosba és az ottani nemesi udvarházba, Igen és Sárd mezőváros bírái és esküdtjei is jelen voltak. ErdKáJkv I. 789. sz.

si jelentések, melyekben több mezőváros tanácsstagjainak is szerepel a neve.⁶⁷ A helyszínen legtöbbször a bíró és egy-két esküdt jelent meg. 1592-ben két dési esküdt polgár a szenátust képviselte egy iktatáson („universitatis senatus eiusdem oppidi Dees nominibus et in personis”).⁶⁸ 1568-ban két tordai szenátor ment ki.⁶⁹ Fontos szerepet töltött be a magisztrátus olyankor, amikor egy iktatáson a település egyik ingatlanjának idegen kézbe kerülése ellen tiltakozott. A fentiekben már említettük Kolozs esetét, melynek előjárói többször is ellentmondtak Kara falu iktatásának. 1587-ben, amikor Geszti Ferenc familiárisát és kamarását iktatták egy dévai mentesített házba és tartozékaiba, a bíró és két esküdt a mezőváros nevében 16 darab dévai szántó iktatása ellen tiltakozott, de néhány nappal később érvénytelenítette korábbi lépését.⁷⁰ Amikor 1589-ben Sombori Lászlót iktatták néhány részbirtokba, Torda esküdt polgárai a mezőváros nevében ellentmondtak egy Egerbegy és Torda közötti Sóstorok nevű terület miatt, mely a Péterlaka nevű föld felett helyezkedett el.⁷¹

Az előjárók, a fent felsorolt feladatkörök mellett, jelentős szerepet játszottak a igazságszolgáltatás területén is. Ez a jog kiváltság alapján működött, és a település jogállását, önállóságát, pontosabban annak fokát tükrözte. A mezőváros önrendelkezésére és jelentőségére mutat rá az, amilyen mértékben önállóan vagy alárendeltségben, a földesúr képviselőivel együtt végezte a bíraskodási feladatokat. A legtöbb adat a dési igazságszolgáltatásról maradt fenn. Itt a bíraskodási jog egy, a középkorban elnyert igen jelentős kiváltságon alapult. Ugyanis 1261-ben kelt privilégiumuk értelmében a désiek mentesültek a szolnoki ispánságot is viselő vajda joghatósága alól, és pereikben saját villicusuk ítélkezett.⁷² A fejedelemség korában is rendelkeztek ezzel a kiváltsággal: a dési lakosok felett első fokon csak a magisztrátus ítélkezhetett, nem lehetett őket a vármegyei törvényszék elé állítani.⁷³ Fellebbezni a mezővárosi bíróságról egyenesen csak a vajda elé, később pedig a fejedelmi táblára lehetett. Amint a

67 RNLtK, Kemény család csombordi levéltára, II, nr. 78; Jósika cs. hitbiz. lt, nr. 269, 410; RNLtK, Kemény Anna levéltára, 8; RNLtK, Kemény József gyűjteménye, nr. 104; RNLtK, Kornis család levéltára, Középkori Oklevélgyűjtemény (a továbbiakban Kornis cs. lt), fasc. I., nr. 19; MNL OL, P 657 – Teleki család marosvásárhelyi levéltára, 67. cs., nr. 7453; ErdKápjkv I. 326, 888. sz.

68 Kornis cs. lt, fasc. I., nr. 31.

69 F 17, Com. Thordensis, T, nr. 37.

70 ErdKápjkv I. 495. sz.

71 F 17, Com. Thordensis, S, nr. 8.

72 JAKÓ Zsigmond: Újabb adatok Dés város legrégibb kiváltságleveleinek kritikájához = Uő: *Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez*. METEM, Bp., 1997. 9–26; WEISZ Boglárka: *A tárnokmester jogköre az Anjou-korban = Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. WEISZ Boglárka. MTA BTK TTI, Bp., 2016. 192.

73 Petrovics Péter helytartó 1556-ban megerősítette azt a régi kiváltságot, hogy az ország területén bárhol utazó dési lakosokat és sószállítókat csak a saját bíróik előtt perelhették. Dés

fentiekben már említettük, ezt a régi kiváltságot a magisztrátus kérésére az uralkodók többször is megerősítették, az oklevelekben olvasható egyes esetek is ezt igazolják. Például 1585-ben egy dési nemes a mezőváros bíróságán indított eljárást egy lopással vádolt polgár ellen, ahonnan az ügy fellebbezés során a táblára került. Ott a polgár tanúvallomásokkal és iratokkal tisztázta magát, felmentették, a felperest pedig megbüntették hamis vádaskodás miatt. Ötvös János dési bíró és a tizenkét esküdt, miután kézhez kapta a fejedelmi táblának erről szóló ítéletlevelét, az abba foglalt utasításnak megfelelően, saját ítéletlevelet állított ki a mezőváros nevében, melyben tudomására hozta mindenkinek, hogy az alperes örökre fel van mentve a vádak alól.⁷⁴

Ezeken kívül egy 1576-ban kelt kezeslevél és egy 1594-ben kiállított hosszabb tanúvallatás a dési bíraskodásnak egy jelentős sajátosságára világít rá, éspedig arra, hogy az előljárók főbenjáró ítéletet is hozhattak, és ezt végre is hajthatták.⁷⁵ Az előbbiből megtudjuk, hogy az ősei óta „Déshez tartozó” vén János fia, Tamás cigányvajda kétszer szökött meg Désről más birtokos nemes jobbágyának kötve magát. Most újra elfogták, és a dési bíróság („városul”) akasztófára ítélte. Akasztás előtt Szabó Fábián és Sándor deák „polgárok” (esküdt polgárok) kérésére a bíróság megkegyelmezett neki, és ő újra megígérte, hogy „örökké fiúról fiúra város cigánya leszön és szolgál”. Kezeseket is állítottak a szamosújvári Máté cigányvajda, a betleni cigányvajda, továbbá egy Mihály nevű vajda, illetve két dési cigány (egy másik Mihály vajda és Ádám cigány) személyében. Ők megígérték, hogy a rákövetkező vasárnap kifizetik a bírának „Tamás vajdának díját” (vérdíját), megváltva ezzel a halálraítélt életét. Ezenkívül Tamás vajda újabb szökése esetén 100 forintot is tartoztak még fizetni.⁷⁶ Az 1594-es vallatás szövegében több főbenjáró ítélettel is találkozunk. Például egy nemes házánál lakó borbélylegény ügyében, aki megölte a város szolgáját. A tett másnapján a bíró két esküdtet küldött hozzá, akiknek a nemes rögtön kiadta a legényt, „az város megbünteté, fejét vívék”. Egy másik alkalommal „az kamoraháztúl szaladot volt két legin az Theke Ferenczy uram⁷⁷ házához”, és „nem tudom, miképpen fogták meg, de

v lt, nr. 162. Izabella királyné 1557-ben utasította a vármegyét, hogy a désieket – régi kiváltságaik figyelmen kívül hagyásával – ne állítsák a vármegyei törvényszék elé. Uo. nr. 167.

74 Uo. nr. 217. – 1558-ban néhai Szabó Tamás deák, dési polgár kamaszkorú fiai egy dési kőház fele miatt perelték Szilágyi Bálint dési polgár özvegyét, és a dési bíróságról vitt fellebbezőlevéllel a táblán akarták jogaikat megvédeni. Uo. nr. 170.

75 Kolozsvár esetében ismeretes, hogy 1405-ben nyerte el azt a kiváltságot, hogy a gonosztevőket halálra ítéltethet. Lásd *Kolozsvári boszorkányperek, 1564–1743*. Kiss András kéziratát szerk. Pakó László–Tóth G. Péter. Balassi, Bp., 2014 (A magyarországi boszorkányság forrásai. Várostörténeti Források 4). 33.

76 Érdekes, hogy a magyar nyelven kiállított oklevelet a kezesek saját gyűrűspecstjeikkel erősítették meg: „azon kezes cigányvajdak ez levelet atták pechiattiök alat.” Dés v lt, nr. 193.

77 Köblösi Teke Ferenc dési sókamarás volt 1588–1593 között. Uo. nr. 224, 237; ErdKirKv I/3. 820, 829. sz.

tudom, hogy megfogták őket és felkötötték”. Egy másik eset szerint egy nemes csak három napig védelmezhetette a házába menekülő és gyilkossággal vádolt embert, azután a bíró vagy szolgabíró felszólítására ki kellett adnia a tettest. Például egy dési asszony megölette férjét egy legénnyel. A tettest elfogták, az asszony viszont bemenekült egy helybéli nemes házába. Az esküdtek éjjel-nappal őriztették a házat, míg nem harmadnap a nemes kiadta a bírónak. A bíróság mindkettőt kivégeztette („harmadnapon kiadá”, mindkettőnek „a város... fejét viteté”).⁷⁸

Dés előjárói bíraskodtak nemcsak az adózó polgárok, hanem a nemesek, sóvágók és cigányok felett is. A cigányok feletti bíraskodást az előbbi példa bizonyítja. A sóvágóknak külön bírása és dékánjai voltak, de azok csak egy forintig bíraskodhattak felettük, a nagyobb ügyek a mezőváros előjáróságára tartoztak.⁷⁹ Ez egyik bizonyítéka annak, hogy különálló rendet képviseltek az oppidumban, bírójuk hatásköre pedig leginkább a falusbírákéhoz állt közel.⁸⁰ A dési nemesek felett is az előjárók bíraskodtak. Az 1594-es hosszú tanúvallató levéllel a dési nemesek épp azt kívánták bizonyítani, hogy teljes mértékben viselik a mezővárosban rájuk kirótt terheket, betartják a szabályokat, nem korlátozzák az előjárók munkáját, és alávetik magukat a városvezetőség akaratának: „minden dologban az bírák igazgattnak, mind nemes emberek között, mint városbeliek között eddig”. A tanúk egy esetet is felhoztak példának, amikor egy nemes egy másik nemes ellen a dési bíróság előtt indított pert, azzal a váddal, hogy az alperes hatodmagával a felperesre és szolgájára támadott.

A meglehetősen kevés adat nem teszi lehetővé a bírói eljárás alaposabb megismerését. Annyi bizonyos, hogy a bíróság előre meghatározott napokon, rendszeresen, a „szék napján” ült össze. Désen egy ügy kapcsán többször is tartottak ülést, a nemesnek pedig részt kellett vennie saját jobbágyának tárgyalásain. Bizonyos esetekben a bíró elrendelte a vádlott őrizetbe vételét és fogva tartását. Gyakoriak voltak a tilosban talált állatok miatt az előjárók előtt indított perek. Az 1594-es vallatás szerint egy nemes elhajtotta a tilosban talált állatokat, és nem várta meg az előjárókat, egy másik nemes viszont az esküdteket hívta ki a „nyomra”. A határviták megoldása érdekében előbb egy esküdt polgár megvizsgálta a helyszínt, majd jelentése alapján a magisztrátus eligazította a vitát. A bírságokról is keveset tudunk: miután egy nemes beperelt egy esküdt polgárt bizonyos szolgák miatt a bíró előtt, a polgárra 20 forintot róttak ki. Tilosban talált állat miatt egy nemes a bírságot és a kártérítést borssal és sáfránnyal fizette meg, egy másik ugyanazért 12 forint bírságot kapott.⁸¹

78 Dés v lt, nr. 246.

79 1553. Uo. nr. 149.

80 Az erdélyi falusbíró az 1–4 forintos bírsággal büntethető ügyekben dönthetett. Szász Anikó: *A kolozsvári református egyházköziség úriszéke (1676–1695)*. Erdélyi Múzeum LXXII(2010). 3–4. sz. 91.

81 Dés v lt, 246.

Ettől kissé eltérő szabályok és szokások irányították az igazságszolgáltatást Vizaknán, a kincstári tulajdonban levő sóbányavárosban, mely Tordához és Déshez képest korlátozottabb önkormányzati jogokkal rendelkezett. A középkori szász mezővárost az 1550-es években már vegyesen lakták a magyarok és a szászok, ami a városvezetésben komoly konfliktusokat eredményezett. 1559-ben bevezették a paritásos városvezetési modellt, így a szász és a magyar „tanács”, illetve a „község” egyezsége értelmében egyik évben magyar bírót, a rákövetkező évben pedig szász folnagyot (falunagyot, villicust) választottak, majd újra magyar bírót.⁸² Az előljárók ítéletét Szebenbe, a Szász Universitas bírósága elé lehetett fellebbezni. A vizaknai magisztrátusnak az 1550–1580-as évekből több misszilis maradt fenn, melyek fellebbezési vagy újratárgyalási kérelmet tartalmaznak.⁸³ Például 1556-ban Speck Caspar özvegye fellebbezett a szebeni bíróságra, miután Vizaknán elítélték erkölcstelen viselkedése miatt.⁸⁴

Az 1550-es évektől kezdve azonban konfliktus alakult ki a vizaknai királybíró és a helybéli lakosok között az igazságszolgáltatás tekintetében. Ismeretes, hogy 1552-ben I. Ferdinánd Hallerkői Haller Péter szebeni polgármestert nevezte ki erdélyi kincstartónak, és ezt előnyös bérletekkel és adományokkal erősítette meg. 1553-ban Hallernek adományozta a magvaszakadt Vizaknai Ferenc erdélyi birtokainak egy részét, köztük a vizaknai nemesi udvarházat és a vele járó királybírótságot is.⁸⁵ 1557-ben pedig Izabella és János Zsigmond mind a vizaknai kúriában, mind az ottani és a szebeni királybírótságban megerősítette őt. 1555 után azonban, a megváltozott politikai helyzet miatt, Haller vitába keveredett a vizaknaiakkal a királybírótsággal járó különleges bírói jogkör, az adómentességek és egyéb anyagi előnyök miatt. A per során Haller Péter több 13–15. századi hamisított oklevelet használt fel, melyekkel a mindenkor vizaknai királybírók adómentességét és különleges bírói jogkörét (pallosjogát) akarta bizonyítani. A mezőváros lakói nem hátráltak meg, hanem a per során ők is hamis okleveleket mutattak fel.⁸⁶ Megegyezésre csak Haller Péter halála után,

82 BINDER Pál: *Közös múltunk*. Kriterion, Buk., 1982. 152–153.

83 A Román Nemzeti Levéltárak Szeben Megyei Osztálya [Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale ale României] (a továbbiakban RNLtSz), A szebeni magisztrátus levéltára (a továbbiakban Szebeni magisztrátus lt), U. IV., nr. 707, 781; U. V., nr. 736, 2007. A városvezetőknek például 1552-ből, 1559-ből, 1578-ból is fennmaradt levele, melyekben bizonyos perek újratárgyalását kérték a szebeni előljáróktól. Uo. U. IV., nr. 634, 1135; U. V. nr. 652.

84 Uo. U. V., nr. 634.

85 OBORNI Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt, 1552–1556*. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Bp., 2002 (Fons Könyvek 1). 147–151; JAKÓ Zsigmond: *Vizakna hamisított okleveleiről* = Uő: *Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez*. Szerk. DÁNÉ Veronka–FEJÉR Tamás–JAKÓ Klára. MTA BTK TTI, Bp., 2016 (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések – a továbbiakban JAKÓ: *Vizakna*). 364.

86 JAKÓ: *Vizakna*. 360–380.

1587-ben került sor, amikor fiai, Gábor és Mihály engedményeket tettek a vizaknaiak javára. Az utóbbiak bizonyos feltételekkel átengedték Gábornak és Mihálynak a királybírósgot, annak jövedelmeivel és az azt illető ügyekkel együtt. Az egyezségével fontos információkat nyújt a királybíró képviselő geréb feladatköréről és jogairól is. Ebben leszögezték, hogy a foglyokat a királybíró házában őrizték, a foglyok utáni jövedelmet pedig a geréb kapja; a törvényt a királybíró házában az utóbbit képviselő geréb szolgáltassa; a bíró és a geréb csak közösen ejthettek foglyot, külön-külön csak sürgős esetekben teheték ezt meg; a „pechet penznekis, birsaghnak es kalodawaltsagnak” fele része a királybíróé; illetve, hogy pecsétet a bírótól és a gerébtől is lehetett váltani.⁸⁷

Mint említettük, 1550–1580 között több olyan misszilis maradt fenn, melyek azt bizonyítják, hogy a vizaknai polgárok a szebeni bíróságra fellebbezhették pereiket. Azonban források hiányában még kérdéses, hogy ezt később is ott vagy a királybíró ítélőszékén teheték meg. Bizonyos ügyekben kincstári sóbányavárosként a királybíró joghatósága alá tartoztak. Ugyanis, amikor 1566-ban, a szebeni országgyűlés idején, a táblán sor került a vizaknai folnagy, a tanács és a „község” közötti per megtárgyalására, II. János király úgy határozott, hogy a település belső konfliktusáról nem Szebenben kell döntést hozni, hanem Vizaknán a királybíró előtt.⁸⁸ Egy 1583. június 27-én kiadott vajdai oklevél szerint a polgárok és a vármegyeiek pert a nemesek ellen csak a fejedelmet képviselő királybíró, illetve helyettese előtt indíthattak, ahonnan a fejedelmi táblához fellebbezhettek. Továbbá a nemesek házaikban nem adhattak menedéket a gonosztevőknek, ellenkező esetben a bíró és a polgárok – a ház kiváltságai ellenére – elfoghatták a bűnözőt. Erővel ugyan be nem hatolhattak a nemesített házba, hanem felszólíthatták a nemest, hogy a gonosztevőt adja ki, amit, ha az megtagadott, akkor három napig őrt állottak a háza körül. Azt követően pedig, ha a nemes a tett elkövetőjét továbbra sem adta ki, akkor köteles volt kifizetnie annak homagiumát a királybíró előtt. A nemesek ugyanakkor a mezővárosiakkal szembeni pereiket a bíró és esküdt polgárok előtt intézhették, ahonnan a szokásjognak megfelelően fennebb vihették azokat (de a szöveg nem pontosítja, hogy melyik bíróság elé).⁸⁹

Tordán az igazságszolgáltatásról kevés adatunk van. A tordai nemesek jogi különállása abban nyilvánult meg, hogy csak a fejedelem úriszékén vagy a vármegye törvényszéke előtt lehetett őket perbe fogni, a városi törvényszék előtt csak a nemesek által polgár ellen indított perek zajlottak.⁹⁰ Jóllehet Szászrégen közigazgatásilag Torda vármegye területéhez tartozott, a mezővárost több tekintetben is (bíráskodás, egy-

87 ErdKápJkv I. 494. sz.

88 Szebeni magisztrátus lt, U. V., nr. 1359.

89 ErdKirKv I/3. 288. sz.; ErdKápJkv I. 345. sz.

90 1581. augusztus 30. ErdKirKv DVD XVII. 43^r–44^r; 1581. május 8. F 17, Com. Thordensis, T, nr. 1. fol. 555.

házigazgatás) szoros szálak fűzték a Szász Universitashoz. A szász jelleg mutatkozik meg abban is, hogy a mezőváros élére többnyire nem bírót, hanem polgármestert választottak. A fent említett, 1553-ban kiadott kiváltságlevelé bizonyítja, hogy a szenátusának ítéleteit már a középkorban, de a 16. században is előbb Beszterce város előljáróihoz, majd onnan a Szász Universitas ítélőszékéhez fellebbezték.⁹¹ Kolozsmonostoron⁹² és Nagymáson⁹³ a mezőváros bíráskodásáról nincs adat, de tudjuk, hogy onnan a tiszttartók ítélőszékére fellebbezték a magisztrátus által tárgyalta ügyeket.

1519. május 8-án Szapolyai János erdélyi vajda intézkedett a dévai polgárok jogainak védelmében. Báka György bíró és János deák korábbi bíró arról tett panaszt, hogy régi királyoktól nyert törvénykezési szabadságukban háborgatják őket. A polgárok bírásgáról fellebbezés útján vagy egyszerű idézéssel a tisztségviselők bírósága elé került pereket korábban régi szokás szerint polgári és nem nemesi (lege civili atque plebea et non nobili) törvény szerint tárgyalták, de újabban kötelezték őket a nemeseket és nem nemteleneket megillető bíróság elé állni (iudicio nobilitari et non plebea). Ez a hosszú pereljárás őket megkárosította, és ilyenképpen a bírság is nagyobb értékű volt, ugyanis főbenjáró ítélet esetén a jegyző az ítélőlevelért nem egy, hanem tizenkét forintot követelt. A vajda megparancsolta Beregszói Hagymási Miklós alvajdájának, aki a dévai vár várnagya is volt, illetve a többi tisztségviselőnek is, hogy ha a polgárok és lakosok közül bárki fellebbezéssel vagy más úton a bíróságuk elé kerül, akkor a mezőváros bíráját, villicusát és esküdt polgárait is hívják össze, összegyűlve nem a nemesi bíráskodással, hanem régi szokásaiknak megfelelő törvénnyel ítélkezzenek, az ítélőlevelet pedig nem tizenkét, hanem egy forintért állítsa ki a bíróságuk notáriusa. 1561. június 4-én az oklevelet (több középkori dévai kiváltságlevellel együtt) II. János király is megerősítette.⁹⁴

A bíráskodási kötelezettséghez köthetők a tanúvallatások és adóssági ügyek is. A magisztrátus feladata volt ugyanis tanúvallomásokat felvenni, és ezekről jelentést készíteni. 1569-ben Olasz Márton szebeni polgár Szebenben több éven keresztül tárgyalta pere során Buza, Vajdahunyad és Gyulafehérvár előljárói is készítettek és küldtek jelentéseket a településükben tartott vallatásról.⁹⁵ Vizakna is küldött jelentést

91 ErdKirKv DVD XXIX. 302–309; XV. 13^r–16^r. Átiratban: Bánffy cs. lt, 2. sorozat, 2. alsorozat, fasc. KK. nr. 19; NUSSBÄCHER: *i. m.* 131–132.

92 KmkonvJ II. 5385. sz; F 15, X., 176^r–177^v.

93 Szász Anikó: *Nagymás, egy Kolozs vármegyei birtokközpont (1541–1600)*. Erdélyi Múzeum LXXXIII(2021). 1. sz. 17–31.

94 MNL OL, Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár, 30446. Átírva egy 1702-ben kelt oklevélben: Kornis cs. lt, nr. 56.

95 „Ez lewel adassek az Zebeny kyralybyrownak, nekunk byzot urunknak. En Fazakas Janos hwnyady biro es az eo folnagy tarsa Chyzar Miklos es az tyzenket eskwtett[!] tuttara agywk mindeneknek az kyknek illik. Mikoron my elewnkbe hozta volna az eo felsege paranchyolatiat neminemw vallasok dolgaert Olaz Marton, annak okkaert mikoron az

Szebenbe tanúvallatásról.⁹⁶ Adóssági ügyekben is eljárak az előjárók, erről azonban keveset tudunk. 1595-ben például Sarmasági Miklós abrudbányai főbíró és három esküdt polgár azt bizonyította, hogy „varosunkban lako Andras Kovacznak polgartarsunk” 126 és fél forinttal tartozott Cseffi János nemesnek. A polgár esküvel azt állította, hogy nem volt miből megadnia. Felbecsülték a házát, és felhívták a figyelmét, ha négy hét múlva nem fizet, akkor Cseffinek átadják a házát. A határidő eltelte után feljegyezték, hogy nem tudták felvenni az adósságot Kovács Andrástól, aki ekkor azt állította esküvel, hogy nem ő, hanem mások voltak az adósok.⁹⁷

ON THE DUTIES OF THE TOWN MAGISTRATES IN THE SEVEN TRANSYLVANIAN COUNTIES (1540-1600)

Keywords: market town; town magistrate; self-government; judicial activity; document issuing

Based on the privileges they received, the market towns enjoyed a lesser degree of autonomy compared to the cities. Their basic institution was the decision-making council with the right to issue documents and to use its own seal. The paper presents the responsibilities of the town management (the judge, magistrate and general assembly), which were developed according to local conditions and customary law: tasks related to taxes, common goods and fairs, control of real estate transactions, authentication of wills and contracts, judging and issuance of related documents, the protection of its own privileges and rights, representation of the community claims in other courts.

wallokott my behywattuk volna, Fazakas Ferenczet my elewnkbe es Olaz Marton eleyben, hytt zerent my eleotunk tönek ylyen wallast, hogy itt hunyady sokadalomban latta, hogy [...] Ezt hyt zerent wallottak myelleottunk. Azert mykoron azt wallotak my elleotunk, mint az kett fel ott voltak. 1569. Hunyady byro es tarsa, Czysar Miklos.” Szebeni magisztrátus lt, U. IV., nr. 1123.

96 1560. Szebeni magisztrátus lt, U. IV., nr. 782.

97 Kornis cs. lt, 42. fiók, fasc. B. 22.

DESPRE ATRIBUȚIILE AUTORITĂȚILOR DIN TÂRGURILE
CELOR ȘAPTE ȚĂMĂRI TRANȘILVĂNESE (1540-1600)

Cuvinte-cheie: *târg; magistrat orășenesc; autoguvernare; activitate judecătorească; emitere de documente*

Pe baza privilegiilor pe care le-au primit, târgurile se bucurau de un grad mai mic de autonomie în comparație cu orașele. Instituția lor de bază era consiliul decizional cu dreptul de a elibera documente și de a folosi propriul sigiliu. Lucrarea prezintă responsabilitățile conducerii târgurilor (judecătorul, magistratul și adunarea generală) care s-au format conform condițiilor locale și a dreptului cutumiar: sarcini legate de impozite, bunuri comune și târguri, controlul tranzacțiilor imobiliare, autentificarea testamentelor și a contractelor, judecarea și eliberarea documentelor aferente, protecția privilegiilor și drepturilor proprii, reprezentarea pretențiilor comunității în fața altor instanțe.